

Omgewingsidentiteit in die Era van die Mens: Nuwe perspektiewe op *Toorbos*. Deel 1

Environmental identity in the Age of Man: New perspectives on Toorbos. Part 1

SUSAN MEYER

Skool vir Taalonderwys
Fakulteit Opvoedkunde
Noordwes-Universiteit
Potchefstroom
Suid-Afrika
E-pos: Susan.meyer@nwu.ac.za

Susan Meyer

SUSAN MEYER is medeprofessor in Afrikaans aan die Skool vir Taalonderwys van die Fakulteit Opvoedkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom. Sy is deel van die Navorsingseenheid *Tale en Literatuur in die Suid-Afrikaanse konteks* aan die NWU. Sy het haar kwalifikasies aan die Universiteit van die Vrystaat (voorgraads), die Universiteit van Pretoria (MA in Afrikaanse Letterkunde) en UNISA (DLitt et Phil) verwerf. Haar navorsing behels 'n ekokritiese benadering tot eietydse Afrikaanse letterkunde. Dit fokus op die ontwikkeling van die ekokritiese diskoers in Suid-Afrika en op die toepassing van hedendaagse internasionale teorieë in die veld van ekokritiek by die ontleding van Afrikaanse literêre tekste. Aan die hand van die teoretiese raamwerke wat die ekokritiek bied, ondersoek sy die spektrum van mens-natuur-verhoudingsaspekte wat in eietydse romans uitgebeeld word, die rol van die natuurlike omgewing in identiteitskonstruksie en -aanpassing, die genesende en rigtinggewende invloed van natuurruimtes en -beleving asook die verskillende kontekste en vlakke van hierdie beïnvloeding. Sy is geïnteresseerd in die krag van letterkunde as kulturele ekologie, in die verskynsel van groen postkolonialisme en in die wyses waarop daar op omgewingsprobleme in die Afrikaanse letterkunde gereageer word. Haar navorsing oor hierdie vraagstukke lei tot bestedige bydraes tot akademiese tydskrifte, boeke en konferensies, nasionaal en internasionaal.

SUSAN MEYER is associate professor of Afrikaans at the School of Language Education of the Faculty of Education, North-West University, Potchefstroom. She is part of the Research Entity *Language and Literature in the South African context* at the NWU. She obtained her qualifications at the University of the Free State (undergraduate), the University of Pretoria (MA in Afrikaans Literature) and UNISA (DLitt et Phil). Her research contains an ecocritical approach to contemporary Afrikaans literature. It focuses on the development of the ecocritical discourse in South Africa and on applying recent international theories in the field of ecocriticism when analysing Afrikaans literary texts. Using the theoretical frameworks of ecocriticism, she explores the variety of human-nature relationship aspects portrayed in contemporary novels, the role of the natural environment in identity construction and adaptation, the healing and directive influence of nature and nature experiences, as well as the different contexts and levels of these influences. She is interested in the power of literature as cultural ecology, in the phenomenon of green postcolonialism and in the ways in which environmental problems are reacted to in Afrikaans literature. Her research on these issues has led to steady contributions to academic journals, books and conferences, nationally and internationally.

Datums:

Ontvang: 2019-11-28

Goedgekeur: 2020-06-18

Gepubliseer: September 2020

ABSTRACT***Environmental identity in the Age of Man: New perspectives on Toorbos. Part 1***

The film version of Dalene Matthee's novel Toorbos (2003; translated by the author as Dreamforest, 2004) was released in 2019. Media interest in the film has drawn new attention to the novel. In the same year as the release of the film – which focuses on the obliteration of large parts of the Knysna Forest and accompanying indigenous ecosystems in the 1930s – the Symposium of the South African Academy for Science and Arts reminded us of the current pressure on the planet's life-sustaining systems. The theme of the 2019 symposium was "Man-made threats to life on earth: the age of the Anthropocene". The Age of Man, or the Anthropocene, refers to a geological epoch during which the earth is reaching critical tipping points due to increasing human influence. This could lead to rapid and irreversible change and could make life on earth impossible (Kotzé 2014).

This study is positioned within current debates on identity issues among researchers who focus on approaches to environmental conflicts and crises. Studies concentrating on the links between environmental identity, behaviour and decision-making make it clear that the self is the most important motivator of any behaviour; identity can play a greater role in influencing behaviour than specific attitudes and worldviews (Stets & Biga 2003:398; Freed 2015:2, 7).

In the first part of this study, I introduce Susan Clayton and Susan Opatow's ideas about identity and the environment. In exploring various conceptions of justice with regard to environmental issues, Clayton and Opatow (2003a:7) focus on identity, arguing that beliefs about what is fair are fundamentally interwoven with who and what we believe we are, how we relate to others, and what this means for rights and obligations. Clayton also emphasises that identity is both a product and a force, an assortment of beliefs about the self and a motivator of particular ways of interacting with the world. A strong environmental identity, as a motivating force, can have a significant effect on personal, social and political behaviour (Clayton 2003:46). Furthermore, Clayton and Opatow (2003a:19) argue that environmental conflicts can be neither understood nor constructively resolved unless we recognise the ways in which they reflect individual and group identities.

In the second part of the study, to be published in the March 2021 edition of this journal, Clayton and Opatow's ideas about environmental identity serve as the theoretical framework for an ecocritical rereading of Toorbos. Environmental identity is described as a sense of connection to some part of the nonhuman natural environment (based on history, emotional attachment or similarity) that affects how we perceive the world and act towards it; a belief that the environment is important to us and an important part of who we are (Clayton 2003:45-46). According to Clayton and Opatow (2003a:10), it is useful to conceptualise environmental identity as occurring along a continuum anchored on the one end by minimal and on the other by strong levels of social influence. Their point of departure is that environmental identities inevitably contain a social component because they depend on social meaning. How we understand ourselves in nature is infused with a shared, culturally influenced understanding of what nature is – whether it is "to be revered, reviled, or utilised" (Clayton & Opatow 2003a:10). We are reminded that social variables affect the extent to which we are able and choose to focus on the natural environment and how we interpret what we see. Therefore, the scale for assessing individual differences in environmental identity is based on the reality that, although social influence is inevitable, the degree of influence varies for different individuals or groups (Clayton & Opatow 2003a:10).

This study has two objectives: The importance of environmental identity is firstly theoretically motivated (Part 1 of my study) and, secondly, it is practically illustrated by

applying Clayton and Opotow's model of environmental identity in analysing the main characters in *Toorbos* (Part 2).

The theoretical argument constructed around the concept of environmental identity in this first part of the study serves a greater purpose than merely to account for the theoretical basis of this concept. I attempt to also clarify and underscore the importance of this principle for environmentally oriented thinking in the context of the global concern about the existential crisis humankind faces when the planet's ability to provide is depleted. In addition, the value of Clayton and Opotow's model of environmental identity is also assessed. Clayton and Opotow seem to provide a practice-oriented scale for determining differences in environmental identity. Their model may serve as a point of departure for understanding the variety of approaches to the natural environment and moral beliefs about it, and for translating these insights into practical ways of predicting environmental behaviour and conflict.

In Part 2 of the study, Clayton and Opotow's theoretical instrument is put to the test. Their model of environmental identity is used in an analysis of the main characters in *Toorbos*. Though Karoliena Kapp and Johannes Stander share a socio-economic and cultural background, they do not agree on the role of the forest in understanding themselves or their views or plans for the future. They arrive at a parting of the ways. When Clayton and Opotow's model is applied to this character analysis, Karoliena and Johannes are found at different places on the continuum with regard to environmental identity types. Due to the different levels of social influence on these characters, it is impossible for them to react the same or to have the same views on the environment. The greatest frustration in their relationship is to maintain their different environmental identities.

Toorbos illustrates the effect of environmental identity differences, even among people whose backgrounds show various common features. It sheds light on the irreconcilability of people who are influenced differently by society. The finding on the powerful effect of environmental identity on human relationships and on environmental behaviour and beliefs can be carried forward from *Toorbos* to the broader present-day situation. The snippet of the South African reality depicted in *Toorbos* may create an awareness of environmental identity and the important implications it has for full comprehension and the constructive handling of environmental conflicts in the *Age of Man*.

KEYWORDS: Anthropocene, environmental identity, *Toorbos* (*Dreamforest*), Dalene Matthee, environmental attitude and behaviour, Susan Clayton, Susan Opotow

TREFWOORDE: Antroposeen, omgewingsidentiteit, *Toorbos*, Dalene Matthee, omgewingshoudings en -gedrag, Susan Clayton, Susan Opotow

OPSOMMING

Die rolprentweergawe van Dalene Matthee se roman, *Toorbos*, wat op die uitwissing van groot gedeeltes van die Knysnawoud en inheemse ekosisteme daarvan in die 1930's fokus, is verlede jaar vrygestel. Ook in 2019 het die tema van die Simposium van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, "Mensgemaakte bedreigings vir lewe op aarde", ons opnuut attent gemaak op die druk wat op die planeet se lewensonderhoudende sisteme geplaas word. My studie sluit by hierdie sake aan; die konteks daarvoor is die hedendaagse aandag aan identiteitskwessies in navorsingsgeledere waar die aandag op benaderings tot omgewingskonflik en -krisisse toegespits is. Die teoretiese raamwerk wat benut word in die ekokritiese herlees van *Toorbos* is Susan Clayton en Susan Opotow se omgewingsidentiteitsteorie en -model. In Deel 1 van hierdie studie word die belang van *omgewingsidentiteit* teoreties gemotiveer. Ook

word gepoog om die relevansie van hierdie beginsel vir omgewingsgeoriënteerde denke uit te klaar en te onderstreep, in aansluiting by die wêreldwye besorgdheid oor die bestaanskrisis vir die mens, sou die planeet se vermoë om te voorsien tot niet gaan. In Deel 2 (Maartuitgawe van 2021) word die belang van Clayton en Opatow se omgewingsidentiteitsdees prakties geïllustreer deur die toepassing van hulle omgewingsidentiteitsmodel op die hooffigure in *Toorbos*. Uiteindelik illustreer hierdie studie die effek van omgewingsidentiteitsverskille tussen romankarakters en werp dit lig op die onversoenbaarheid tussen mense as gevolg daarvan. *Toorbos* het potensiaal as bewusmaker van die kwessie van omgewingsidentiteit en as demonstrasie van die kragtige wyse waarop dit op menseverhoudings, sowel as op omgewingsgedrag en -oortuigings, kan inspeel.

1. INLEIDEND

Die rolprentweergawe van Dalene Matthee se roman, *Toorbos*, is in 2019 vrygestel. Die mediabelangstelling in die rolprent het nuwe aandag op die roman gevestig. Met die eerste nuus in die media oor die verkryging van die filmregte som Laetitia Pople (2017) die intrige in *Toorbos* op as die liefdesdriehoek tussen die boskind Karoliena, Johannes wat uit dieselfde bosomgewing kom en die Knysnabos as die derde, onvergeetlike “karakter”.

Toorbos is die laaste in Matthee se vierluik van bosromans en is voorafgegaan deur *Kringe in 'n bos* (1984), *Fiela se kind* (1985) en *Moerbeibos* (1987). Die bosromans sal, volgens die oordeel van GA Jooste en BA Senekal (2016:770), altyd ’n besondere posisie in die Afrikaanse prosa beklee. Hierdie spesiale posisie hou eerstens verband met wat Abraham H de Vries (aangehaal deur Azar-Loxton 2005:19) as die “wêreldwye reikwydte” van Matthee se werke (in die kader van “goeie gewilde prosa”) bestempel, op grond van die feit dat haar eerste bosboek ’n wêreldtreffer in sestien tale was. Tweedens is daar die agting wat verskeie rolspelers binne die Afrikaanse literêre sisteem vir Matthee se werk gehad het en wat uit Azar-Loxton (2005:19) se samestelling van huldeblyke blyk.¹ Die belangrikste is egter, volgens Jooste en Senekal (2016:770), die buitengewone invloed van die literêre teks op die werklikheid wat deur Matthee se bosromans gedemonstreer is. Hulle verwys na die feit dat hierdie romans soveel belangstelling in die Knysnabos en -omgewing gaande gemaak het dat die Departement Natuurbewaring destyds spesiale staproetes rondom Knysna geskep het.

Die historiese gegewe van ’n woud wat die knie moet buig voor die aanvraag na timmerhout, dwarslêers vir nuwe spoorlyne en wawiele vir die eeufeesvieringe van die Groot Trek in die 1930’s, was met die uitreik van die rolprent *Toorbos* weer in die kollig. Feitlik gelyktydig met die vrystelling van die rolprent is die wêreld opnuut attent gemaak op kwessies soos dié wat met die uitroei van ekosisteme en inheemse woude verband hou, onder andere die benadeling van ons biodiversiteit- en reënvalvlakke, tydens wêreldleiers se samekoms in New York vir die Verenigde Nasies se 2019-klimaatsberaad. Skaars ’n maand later het die 2019-simposium van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns plaasgevind, met as tema: “Mensgemaakte bedreigings vir lewe op aarde: Die tydperk van die Antroposeen.”

Die tydperk van die Antroposeen,² oftewel die Era van die Mens, word deur kenners beskryf as ’n nuwe geologiese epog waartydens, as gevolg van toenemende menslike invloed, die aarde besig is om kritieke kantelpunte te bereik wat tot snelle en onomkeerbare verandering

¹ Eloise Wessels, destyds die uitvoerende hoof van NB Uitgewers, herinner onder andere aan die ongekende leesentoesiasme wat die bosromans gewek het. Sy beweer dat Matthee “die algemene Afrikaanse publiek weer aan die lees gekry en ’n suksesvolle brug tussen populêre literatuur en gehalteliteratuur geslaan het” (aangehaal in Azar-Loxton 2005:19).

kan lei en lewe op aarde onmoontlik kan maak (Kotzé 2014). Menslike aktiwiteit verander die grondoppervlak, die oseane en die atmosfeer en herrangskik sodoende lewe op aarde (Lewis & Maslin 2015:172). Oor hierdie geologiese era word hedendaags ’n groot hoeveelheid navorsing gedoen, vanuit verskeie invalshoeke en verskillende wêrelddele. Dit is onmoontlik om hier *meer* te kan bied as ’n kriptiese verwysing na enkele internasionale ekokritici en die teorieë waarmee in hulle navorsing aansluiting gevind word by die katastrofiese gang van ons wêreldgeskiedenis, gedryf deur die mens wat homself beskou as die middelpunt.

Rob Nixon³ werk met die begrip *stadige geweld* (“slow violence”) om, in sy boek *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (2011), op helder en onweerlegbare wyse buitelyne te trek vir die uitputtingsoorlog teen die planeet en die reeds duidelike uitkomst daarvan.⁴ Amitav Ghosh⁵ praat van die Groot Waansin (“Great Derangement”) wanneer hy verwys na die mensdom se vindingryke ontwyking van verantwoordelikhede in die aangesig van ramspoedige klimaatsverandering. Sy navorsing word vanuit ’n ander hoek aangepak: in *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable* (2016) bestudeer hy die onvermoë – op die vlakke van letterkunde, geskiedenis en die politiek – om die omvang en die geweld van skommeling in klimaatstoestande te begryp.⁶ Bruno Latour⁷ het die afgelope jare ’n belangrike kampvegter geword vir die *Gaia*-teorie wat deur die Britse chemikus James Lovelock en die Amerikaanse mikrobioloog Lynn Margulis ontwikkel is (Bartha 2017). Volgens Latour (2018) is die term *Gaia* deur Lovelock gebruik om gestalte te gee aan die gedagte van die brose, komplekse, selfregulerende sisteem van lewende verskynsels waardeur die Aarde gewysig word.⁸ In ’n boek wat Latour in 2017 die lig laat sien, *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*, is die invalshoek weereens uniek: die boek fokus meer op hoe

² Die nuutskepping “Antroposeen” is teen die draai van die millennium (2000) deur die chemikus Paul Crutzen en die bioloog Eugene Stoermer in gebruik geneem, het vinnig in wetenskaplike en populêre diskoerse posgevat en het nou reeds bykans ’n gonswoord geword (Castree 2014:234).

³ Nixon is verbonde aan Princeton University in die Amerikaanse staat, New Jersey (Princeton Environmental Institute 2020).

⁴ Nixon wil met die term “slow violence” beklemtoon hoe vorme van omgewingsgeweld geleidelik die planeet van sy lewensonderhoudende vermoëns stroop en, deur die mens se onopmerkzaamheid of blatante ignorering, op klimaatskatastrofes van ongekende aard uitloop. “Slow violence, because it is so readily ignored by a hard-charging capitalism, exacerbates the vulnerability of ecosystems and of people who are poor, disempowered, and often involuntarily displaced, while fueling social conflicts that arise from desperation as life-sustaining conditions erode.” (Nixon 2011:14)

⁵ Die Indiese skrywer Ghosh is hoog aangeskrewe vir sy fiksie sowel as niefiksionele werk. Hy ontvang in 2018 die Jnanpith-toekening, die hoogste literêre toekening vir kreatiewe werk in Indië (Living Media India Limited 2018).

⁶ Ghosh (2016) kom tot die gevolgtrekking dat die politiek, en in baie opsigte die letterkunde ook, ’n gebied van persoonlike morele sienings geword het, eerder as ’n terrein van stryd en kollektiewe optrede. Die verskraling van fiksie en politiek om “individuele morele avonture” te dien, kom egter neer op die negering van een van die dringendste take van ons tyd, redeneer Ghosh (2016:111). Die klimaatskrisis vra van ons om ons ander vorme van bestaan te verbeel – ’n taak waarvoor fiksie, volgens Ghosh (2016:111), die mees geskikte van alle kulturele kunsvorme is.

⁷ Latour is ’n Franse sosioloog en antropoloog, veral bekend vir sy navorsing oor wetenskap en tegnologie in die samelewing (Tesch 2020).

⁸ ’n Bietjie vollediger beskryf: *Gaia* verwys na ’n eenheid van veelvuldige, wedersyds gekoppelde maar onbeheersde en selfvoortgaande, onderling wysigende elemente wat die gang op planeet Aarde bepaal (Latour 2018). Die titel van Latour se boek, *Facing Gaia* (2017), verwys na ’n unieke manier om die lewende, ook die mens, te herdefinieer in verhouding tot die Aarde. “The intrusion of Gaia is an injunction to rematerialize our belonging to the world: that is, reterrestrializing our existence.” (Latour 2018)

mense oor omgewingsrampe en -bedreigings voel en dink, en minder op hierdie rampe self. Een van die belangrikste temas is die idee dat dit juis die taal rondom ’n verskynsel is wat dit as ’n werklikheid beleefbaar – en hanteerbaar – maak. *Facing Gaia* verken nuwe betekenisdimensies van die klimaatkrisis as ’n gegewe wat nie slegs rondom ons voltrek word nie, maar ook in ons gees neerslag vind deur begripsverdieping.

Deur die jare is daar op verskeie teoretiese en lewensbeskoulike beginsels gefokus om individuele asook publieke standpunte ten opsigte van omgewingsbeskerming te probeer verstaan en voorspel. Die aandag het egter toenemend begin verskuif in die rigting van identiteitskwessies en van begrippe soos *omgewingsidentiteit* en *ekologiese identiteit* waar die vraagstuk van omgewingskrisisse ter sprake is (Clayton & Opatow 2003a:6; Walton & Jones 2017:658).

Susan Clayton en Susan Opatow (2003a:2) beskou die skakels tussen identiteit en die natuurlike omgewing, in sy huidige bedreigde situasie, as besonder betekenisvol. Hulle redeneer dat kwessies wat relevant vir ons selfbeleving of -definisie is ons aandag vasvang op ’n veel dringender vlak as kwessies wat in minder direkte mate by die vorming van ons subjektiwiteit (die “self”) betrokke is. Clayton en Opatow gebruik die term *omgewingsidentiteit* (“environmental identity”) om te verklaar hoe bepaalde globale kwessies ’n onmiddellike en persoonlike relevansie vir ’n individu aanneem. Clayton (2003:45) se bondige omskrywing van *omgewingsidentiteit* wat hier verskaf word, dien as inleiding tot die vollediger teoretiese verantwoording van dié begrip wat in die volgende afdeling aangebied word. Sy beskou *omgewingsidentiteit* as ’n beleving van skakeling met die niemenslike natuurlike omgewing wat ons waarneming en gedrag beïnvloed; ’n oortuiging dat die natuuromgewing vir ons belangrik is en ’n belangrike deel is van wie ons is. Sou ons beter kon verstaan wat die self-omgewing-verbintenis beïnvloed, redeneer Clayton en Opatow (2003a:2), sou ons die psigologiese meganismes betrokke by die aanmoediging van beskermende omgewingsgedrag en -beleid ook beter kon begryp.

Die navorser se eie kritiese ingesteldheid teenoor die uitgangspunt(e) wat as vertrekpunt vir ’n studie dien, is uiteraard belangrik. Ek meen Clayton en Opatow se beginsel van omgewingsidentiteit beklemtoon die belangrikheid van affektiewe relasionaliteit in die oriëntering van subjektiewe of persoonlike identiteit. Clayton en Opatow se idees pas dus op baie sinvolle wyse in by die opkoms van affekteorie as deel van die oplewing van idees rondom affekte, subjektiewe ervarings en liggaamlike ervaring in die sosiale, natuurlike en geesteswetenskappe sedert die middel van die 1990’s.

Affekteorie bestudeer die rol van affek in die vorming van subjektiwiteit (die “self”) en intersubjektiewe (intermenslike) verhoudings (Van der Merwe 2018). Volgens affekteorie is *affek* ’n pre-kognitiewe, outomatiese liggaamlike reaksie, respons of resonansie wat voorbewustelik plaasvind (Leys 2011:443). Volgens hierdie definisie is daar ’n gaping tussen die subjek se affekte en sy kognitiewe bewuswording en interpretasie van enige gegewe situasie. Affek vind dus selfs nog vóór redes, aannames, intensies, en betekenisvorming plaas. Melissa Gregg en Gregory Seigworth (2010:1-2) se beskrywing van *affek* is uniek verwoord, hulle noem dit “visceral forces beneath, alongside, or generally other than conscious knowing”. Affekteorie ondersoek dan die rol wat affek speel in die proses om die individu se optrede te bepaal, omdat dit beweer dat kognisie as ’t ware te “laat” gebeur om die vernaamste bepalende faktor in enige sosiale situasie te wees (Van der Merwe 2018).

In Clayton se bogemelde beskrywing van omgewingsidentiteit speel die affektiewe skakels met die natuuromgewing ’n belangrike rol – hoewel Clayton se teoretisering meestal slegs teen die agtergrond van hierdie denkstroming gebeur, eerder as dat affekteorie in die voorgrond gebring word. Met affekteorie se voorstel van affektiewe verbintenisse as ’n alternatiewe

model van subjekvorming, en met die beklemtoning van die voorbewustelike liggaamlike reaksie en resonansie, vorm dit deel van ’n breër kulturele en teoretiese reaksie op post-strukturalisme en ’n tradisie wat gefokus het op diskoers en sosiale tekste. Clayton se uitgangspunt(e) skakel redelik nou met affekteorie se beklemtoning van die liggaamlike en biologiese, die subjektiewe ervaring en die ontologie van ’n materiële, beliggaamde lewe.

Die toepassing van die omgewingsidentiteitsteorie en -model in die herlees van *Toorbos*, waarop my studie afstuur, is dus ’n relevante teksanalitiese strategie en deel van die eietydse reaksie op die beklemtoning van die epistemologiese aspekte wat kultuurteorie vir ’n groot deel van die 20ste eeu gekenmerk het.

Die doel van hierdie ondersoek is, eerstens, om die belang van die idee van omgewingsidentiteit te motiveer vanuit ’n grondige teoretiese fundering daarvan. Hieraan word die volgende afdeling van hierdie artikel gewy. Tweedens word ’n model van omgewingsidentiteit wat deur Clayton en Opotow ontwerp is, benut in ’n ekokritiese herlees van *Toorbos*. Dit word gedoen in Deel 2 van die ondersoek, met die doel om botsende omgewingshoudings en -standpunte in die roman te probeer begryp in die lig van die teorie oor omgewingsidentiteit. Terselfdertyd sal gepoog word om verbande tussen *Toorbos* en die breër, praktiese situasie van ons tyd, spesifiek die realiteit van globale omgewingskonflik en -onversoenbaarhede, te probeer lê.

2. TOORBOS EN MENS-OMGEWINGSITUASIES

Met ’n ekokritiese benadering tot Matthee se vierde bosroman in gedagte en die aandag op die interskakeling tussen mens en omgewing toegespits, kan enkele belangrike opmerkings die weg baan. Dit gaan in *Toorbos* nie net oor woude as kwesbare natuurlike hulpbronne nie, maar ook oor woude as omstrede ruimtes en oor die kwessie van plaaslike mense se toegang tot wat as hulle “eie” hulpbronne beskou word. Ons vind in *Toorbos*, naas die ekonomiese beskouing dat die transformasie van woude aanlokliker is as die bewaring daarvan (onderlê deur die geringskatting van die implikasies van biodiversiteitsverlies en krimpemde grond-watervlakke wanneer woude met plantasies vervang word) ook die kwessie van mense in konflik met regeringsbesluite. Die roman vertel van die toe-eiening van die Knysnabos as staatsgebied, van ’n woud wat eers “Common Woods” was, waar niemand ’n lisensie nodig gehad het om te kap nie (Matthee 2003:29), en van die wetgewing wat aan boswerkers ’n ál kleiner porsie van die omgewing waaruit hulle ’n bestaan moet maak, gun.⁹ Die uiteindelijke en totale onteiening van grond loop uit op die hervestiging van die houtkappers in die gehuggie van Karatara.

Toorbos is ’n roman oor die onreg teenoor mens én omgewing. Dis die verhaal oor vragte “boomlyke” op die trein (Matthee 2003:15), maar ook oor die nood van honderde wat slagoffers word onder die mag van geld, vooruitgang en die staat, in die prosesse van die ontneming van toegang tot omgewingsbates en die ongelyke verspreiding van omgewingshulpbronne. Die gegewens in *Toorbos* skakel dus ten nouste met die debat in die veld van die Suid-Afrikaanse ekokritiek waarna Brooke Stanley en Walter Phillips (2017) verwys, naamlik oor hoe moeilik

⁹ As sodanig sluit *Toorbos* direk aan by die kwessie van die omgewingsdeterminisme van die armes. Hierdie kwessie manifesteer in konflikte met ’n omgewingselement, insluitende konflikte om sosiale geregtigheid en waar verarmde gemeenskappe teen die staat of privaat maatskappye te staan kom as gevolg van die bedreiging van hulle lewensbestaan, gesondheid of selfstandigheid (Martinez-Alier 2014:239).

dit is om die beginsel van mensgesentreerde ekokritiek – wat op sensitiewe kwessies ten opsigte van hulpbronverdeling toegespits is – te versoen met bewaringsdoelwitte.

Wat die buitelyne van die verhaal betref: Karoliëna Kapp word “uitkoms” uit die bos gebied wanneer Johannes Stander, wat hom uit dieselfde omgewing kon losmaak om sukses as ’n sakeman te bereik, haar die sekuriteit van ’n huwelik aanbied. Sy weet egter reeds die dag ná die troue dat sy verkeerd gekies het en gaan trek by “ou Bothatjie” van Jim Reid-se-draai bokant Diepwalle in. Daar is ’n parallel te vind tussen Karoliëna se persoonlike lot en dié van die Knysna-houtkappers: Die oënskynlike uitkoms wat Johannes vir Karoliëna voorhou, val saam met die uitkoms wat aanvanklik aan die bosomeense belofte word. Hulle sou naamlik ingesluit wees by die Carnegie-kommissie van ondersoek na die armoede-vraagstuk in Suid-Afrika in 1933–34 – historiese gegewens wat stewig in die roman geïntegreer word. Daar kom egter weinig van die beloftes wat uit die Carnegie-ondersoek spruit tereg, en uiteindelik word die boswerkers “slawe van die staat, in plaas van slawe van die houtkopers” (Matthee 2003:286). Namate die boswerkers se plek in die bos as ’t ware uitgekap word, en hulle verplaas word na die siellose nedersetting by Karatara, word Karoliëna uiteindelik uit die bos gedwing omdat sy haar heenkome by Bothatjie kwytraak. Sy huis word afgebreek aangesien dit in die pad van die nuwe plantasies staan.

In die middelpunt van Karoliëna se persoonlike verhaal staan die ontdekking dat sy en Johannes mekaar nie werklik kan vind nie. Dit is hierdie aspek van die roman wat in die rolprentweergawe daarvan uitgehef word en die kyker nog lank bybly. André Scholtz (2018) beskryf die rolprent as die verhaal van ’n vrou wie se intieme verbintenis met die bosomgewing ’n struikelblok skep in die liefdesverhouding wat haar sou kon red. Tussen man en vrou en bos ontstaan ’n driehoek wat dreig om vir Karolina uitmekaar te skeur, omdat die keuse vir die een die prysgawe van die ander impliseer.

Vir die aard van haar geestesband met die naturomgewing en vir die dilemma wat die genoemde keuse vir Karoliëna skep, toon Johannes min begrip. Hierdeur ontstaan die verwydering op geestesvlak wat selfs hulle huwelik nie kan ophef nie. Noukeurige beskouing, is daar ’n hele aantal gemeenskaplike eienskappe op grond waarvan dié jong karakters aanklank by mekaar behoort te vind. Albei is intelligent, met ’n sterk pligsbesef, hulle het skoolopleiding tot op dieselfde vlak (matriek), albei het ’n buitengewone behoefte aan selfverwesening en is vasberade om nie as slagoffers van hulle armoedige kindermomgewing vasgevang te bly nie. ’n Betekenisvolle ooreenkoms is dat Karolina en Johannes albei boswerker-kinders is (Matthee 2003:44) – hulle is beïnvloed en gevorm deur dieselfde bosomgewing waarin hulle ouers geleef, gewerk en swaargekry het. Hulle deel ’n sosio-ekonomiese en kulturele agtergrond in die volledigste sin. Tog kan hulle geen gemeenskaplike grond vind wat die rol van die bos in hulle self- en toekomsbeskouing betref nie. Die een se pad loop uit die bos, die ander een draai telkens om terug bos toe.

Die verband tussen die roman en die lewenswerklike situasie tref die leser by die herlees van *Toorbos*, byna twee dekades ná die publikasie daarvan, met ’n nuwe intensiteit – moontlik toe te skryf aan die uitkringende krisis in die Era van die Mens en die media-aandag daaraan. Karoliëna en Johannes demonstreer die waarheid dat, hoewel sosiale en kulturele agtergrondfaktore kragtige bepalers van ingesteldheid ten opsigte van omgewingsake mag wees, hierdie faktore nie volledige verklarings kan bied vir individue of groepe se houding teenoor natuursake en bewaringskwessies nie. *Toorbos* konfronteer ons met vrae wat dringend relevant is vir ons tyd: *Wat rig en motiveer dan die waarde wat aan die natuurlike omgewing toegeken word of wat aan natuurgawes geheg word? Waarop sou voorspellings ten opsigte van*

ingesteldhede in hierdie verband gebaseer kan word, en wat is dit wat mense sou kon saamsnoer in voorkomings- en aanpassingstrategieë wanneer omgewingsuitdagings aangepak word? Dit is vrae wat met toenemende dringendheid opklink noudat daar van 'n klimaatkrisis gepraat word, en nie meer bloot van klimaatverandering nie; noudat droogtes en verwoestende vloede en 'n oorvloed van bewyse dat die mens katastrofiese druk op die planeet plaas, nie verder geïgnoreer kan word nie.

Clayton meen dat die idee van *omgewingsidentiteit* 'n antwoord op bogenoemde vrae kan bied. Sy herinner ons dat identiteit beide 'n produk en 'n krag is; dit is 'n versameling van beskouings oor die self sowel as die motiverende krag agter die spesifieke wyses waarop ons met die wêreld omgaan (Clayton 2003:46). Gegewe die motiverende krag wat uit ons identiteitsbasis spruit, mag omgewingsidentiteit 'n beduidende impak op persoonlike, sosiale en politieke gedrag teenoor die omgewing hê, word geredeneer. Word hierdie sienswyse met *Toorbos* in verband gebring, moet die moontlikheid dat Karolina en Johannes vanuit verskillende posisies ten opsigte van omgewingsidentiteit mag funksioneer, oorweeg word. Juis hier mag 'n verklaring vir hulle onversoenbaarheid gevind word.

Die doel van hierdie studie is eerstens, soos reeds gestel, om die belang van die idee van omgewingsidentiteit vanuit 'n teoretiese hoek te motiveer. Die teoretiese argument wat in die volgende afdeling rondom die begrip *omgewingsidentiteit* gebou word, dien egter 'n groter doel as om bloot rekenskap van die teoretiese basis van die begrip te gee. Dit is 'n poging om ook die belang van hierdie beginsel vir omgewingsgeoriënteerde denke uit te klaar en te onderstreep, in aansluiting by die wêreldwye besorgdheid oor die bestaanskrisis wat die mens in die oë staar wanneer die planeet se vermoë om te voorsien tot niet mag gaan. Die waarde van Clayton en Opatow se model vir omgewingsidentiteit word daarom uiteindelik ook beoordeel.

Dit sal uiteraard ook nodig wees om oorvleueling met resente teoretiese oorwegings uit te wys en omgewingsidentiteit op hierdie wyse binne 'n groter teoretiese perspektief te kontekstualiseer.

Eers daarna, in Deel 2 van die ondersoek, word genoemde omgewingsidentiteitsmodel op 'n praktiese wyse op *Toorbos* van toepassing gemaak deur dit in die karakterontleding van Karolina en Johannes te benut. Die bevindings omtrent die omgewingsidentiteitstipes wat Karolina en Johannes se houding en optrede motiveer, mag nuttig wees om verklarende afleidings omtrent die onverenigbaarheid van hulle natuurbeskouings te maak en selfs ook omtrent hulle verhoudingsdilemma. Die klein snit uit die Suid-Afrikaanse werklikheid wat *Toorbos* bied, mag bewustheid skep van die kritieke implikasies van verskille ten opsigte van omgewingsidentiteit. Sou hierdie verskille selfs die uitdagings ten opsigte van die roman-karakters se verhouding onderlê, is die betekenis van die bevindings nog meer insiggewend. Die implikasies van botsende omgewingsidentiteitsposisies mag so kragtig wees dat dit selfs tot op intieme verhoudingsvlakke kan insny, en – soveel te meer – kritieke misverstande op meer algemene verhoudingsvlak en in breër verband, spesifiek rondom die hedendaagse kookpot van opinies oor omgewingsake, mag genereer.

In die volgende afdeling word *identiteit* binne die konteks van die eietydse Afrikaanse prosa geplaas, spesifiek ook van Matthee se oeuvre en van ekokritiese studies in Suid-Afrika, en binne die groter teoretiese raamwerk van die posthumanisme en die materiële ekokritiek.

Eers wanneer die begrip *omgewingsidentiteit* van 'n deeglike kontekstuele en teoretiese basis voorsien is, kan beweeg word in die rigting van 'n waardebeplanning en -motivering van Clayton en Opatow se omgewingsidentiteitsmodel, en van die praktiese benutting daarvan.

3. KONTEKS EN TEORETIESE FUNDERING

3.1 Identiteit, die letterkunde en posthumanisme

Identiteitskwessies is al dekades lank die brandpunt van ondersoek op die terreine van onder andere die sielkunde, opvoedkunde, postmoderne literêre teorie en kulturele studies. Die letterkunde bemoei hom vanselfsprekend met identiteit; Kenneth Gergen (aangehaal in Burger 2001:81), beskou narratiewe vertelling as ’n belangrike rolspeler in die vorming van persoonlike en kollektiewe identiteit. Wat narratiewe identiteit betref, is Paul Ricoeur waarskynlik die belangrikste teoretiese verwysingspunt en die skepper van die invloedryke idee “ons is ons verhaal” (Rhodes 2016). Wanneer Ricoeur daarop aanspraak maak dat persoonlike identiteit beskou kan word in terme van narratiewe identiteit, hou die term *narratief* onder meer verband met hoe ons tyd ervaar, hoe ons ons verlede organiseer en ons toekomsmoontlikhede verstaan. In die retrospektiewe en vormgewende “oorvertel” (“narrativisation”) van ons verlede is Ricoeur se moeilik vertaalbare term “emplotment” die sleutelbegrip – die wyse waarop ons uiteenlopende gebeure tot ’n betekenisvolle geheel bymekaarbring deur kousale en betekenisvolle skakels tussen hulle te skep (Rhodes 2016).

Met verwysing na die Afrikaanse letterkunde, waar die identiteitsvraagstuk sentraal gestel is in die afgelope periode van wêreldwye onsekerhede en postkoloniale twyfel, koppel Roos die identiteitsvraag “Wie is ek?” ook met die vraag “Wat het met ons gebeur?” (Roos 2015:205,232). Die suggestie van ’n identiteitsbeskouing wat sy oorsprong in die narratiewe benadering tot identiteit kon hê, is dus hier te vind. Ten spyte van Philip John (2002:132) se oordeel dat “goeie letterkunde” onversoenbaar is met literatuurbenaderings wat die lees en bestudering van letterkunde “in diens stel van pragmatiese projekte [...] soos byvoorbeeld by identiteitskepping”, redeneer Roos (2015:205) oortuigend dat die soeke na, bevraagtekening van en skepping van identiteit beskou kan word as ’n sinvolle tematiese raamwerk waarbinne die prosa vandag gelees en geïnterpreteer kan word.

In Dalene Matthee se oeuvre, en veral in haar bosromans, het identiteitskwessies ’n stewige plek. Benjamin in *Fiela se kind* dra twee identiteite met hom saam, hy is Lukas van Rooyen van die Bos en Benjamin Komoetie van die Kloof. Die stryd teen die noodlot wat hom van ’n identiteit beroof het, die worsteling om aanvaarding, bring ’n groeiproses teweeg wat weerklank vind in Matthee se verdere oeuvre. Ook Saul Barnard in *Moerbeibos* groei tot insigte omtrent sy identiteit, word mettertyd bevry van die eng perspektiewe van sowel die bos- as die dorpsmense en kom tot aanvaarding van beide sy verbondenheid aan die Bos en sy posisie as leidende figuur. Araminta Rossouw, om wie se stryd *Brug van die Esels* (1992) draai, kom ook voor haarself te staan in die moedige maar pynlike poging tot versoening met haar situasie as wit kind van Afrika. *Die uitgespoeldes* (2005), wat postuum uitgegee is, is die verhaal van Moses Swart, ’n skaapwagter van die Strandveld in die Bredasdorp-omgewing, en sy ontuisheid in sy omstandighede. Sy soeke na antwoorde vir hierdie ontuisheid lei tot die ontdekking dat ’n skipbreuk hom wees gelaat en as uitgespoelde in ’n vreemdelingsituasie gedompel het. Soos in *Kringe in ’n bos* en *Fiela se kind* domineer die gegewe van ’n identiteitskrisis, ’n bestaan tussen twee wêreldes – en word *Die uitgespoeldes* die sluitstuk in Matthee se ruim bydrae tot die literêre gesprek oor die problematiek van identiteit.

Op internasionale vlak bestaan dekades lank al ’n lewendige diskoers onder ekokritici oor ’n identiteitsaspek waarvan suggesties gereeld in Matthee se werke hoorbaar is, naamlik die rol van die omgewing in pogings om die self te verstaan. Ekokritiek, toegespits op die bestudering van die mens-natuurverhouding in kultuurprodukte, het as uitgangspunt dat

menslike kultuur in verbintenis met die fisiese (natuur)wêreld bestaan, dit beïnvloed en daardeur beïnvloed word (Glottfelty 1996:xix). Die ekokritikus Donelle Dreese (2002:1) argumenteer dat, ongeag of ons daarvan bewus is of nie, omgewingsfaktore ’n uiters belangrike rol speel in die samestelling van ons idees omtrent wie ons is. Op hierdie punt is dit nodig om baie kortliks na oorvleueling met teorieë rondom die posthumanisme en relasionaliteit te verwys.

Die vraag “Wie is ek?” lewer interessante antwoorde op wanneer dit binne die denkraamwerk van die posthumanisme gevra word. Eerstens word die dogma van die mens se uitsonderlikheid verwerp, waar hierdie uitsonderlikheid gekoppel is met verskeie vorms van (opper)gesag, hetsy in terme van gender-, spesie- of andersoortige oorheersing. Posthumanistiese studies gee ons ’n breër blik op ons bestaan, ’n blik wat verder strek as die egotisme en aanmatiging van die mens en wat omvattend genoeg is om die mens te beskou as synde in ’n “ontologiese dans”, met “agencies flowing from, through, and alongside the human”, soos Serenella Iovino (2016b:11) dié idee op unieke wyse beskryf. In Iovino se formulering word een van die basiese uitgangspunte van posthumanistiese denke vervat, naamlik dat die mens in ’n vervlegte vorm van medebestaan verkeer met ander rolspelers in die wyer-as-menslike bestaansfeer. Iovino (2016b:12) verskaf ’n skerp beeld van die posthumanisme se idees oor hierdie dimensies van vervlegting waarin alle bestaan saamgevang is:

It is a collective house for ‘nomadic’ comings and goings, and most of all for belonging-together and multiple becomings. Its inhabitant, the posthuman subject is, in fact, a relational subject constituted in and by multiplicity – a subject based on a strong sense of collectivity and relationality.

Met hierdie sterk sin van relasionaliteit, waarna Iovino verwys, word die idee van die groot, ontologiese narratief geïmpliseer, oftewel die mens op paaie van oneindige en vervlegte wordings (“entangled becomings”) met die niemenslike (Iovino 2016b:12). Só ’n beskouing maak voorsiening vir idees oor relasionaliteit soos dat konstante “onderhandelings” van liggaamlike grense, in ’n sfeer van medeteenwoordigheid met ander vorme van liggaamlikheid en verhoudings met ander, omringende vorme van bestaan, die dinamiese bestemming van alle bestaan is. Wendy Wheeler (2006:155) beskou ons verhouding met die wêreld, wat sy treffend verwoord as ons “mixing with otherness”, as een gekenmerk deur ’n verenigde bestemming. Ter motivering haal sy Andrew Pickering (1995:26) aan: “The world makes us in one and the same process in which we make the world.”

Die ontmoeting van die posthumanisme met die ekokritiek vind byna spontaan plaas. Dit gebeur as gevolg van die materiële ekokritiek se beskouings omtrent die krag, werking of magte van beïnvloeding (“agency”) van materie – menslik en niemenslik, organies en anorganies – en omtrent die mens as deel van ’n interaktiewe geheel van materialiteit, oftewel as ingeskakel by die vervloeiing van die sfere van die lewende en nielewendes (Iovino & Oppermann 2014:1-2). Met verwysing na die materiële ekokritiek se idees omtrent die omvattende materiële netwerk (“mesh”) van ons bestaan, gebruik Iovino en Oppermann (2014:2) die beeld van materiële verskynsels, van menslike en niemenslike aard, as “knope in die breë vlegwerk van magte” (“knots in a broad web of agencies”).

Die stemme van posthumanisme en die materiële ekokritiek is dus duidelik in gesprekke oor mens- en selfbeskouing binne die breë konteks van die materiële saambestaan op die groter-as-menslike vlak. Iovino (2016a:3) beklemtoon ’n spesifieke kwessie in hierdie gesprek: sy redeneer dat die “materiële narratiewe” wat van landskappe-as-“tekste” uitgaan, bydra tot die volledige prentjie van die self binne ons materiële bestaanskonteks. In haar boek *Ecocriticism and Italy* (2016) werk Iovino met die begrip van die “stemgewing” aan landskappe

deur aandag te skenk aan die kragte, wonde en boodskappe wat op die “liggaam” van verskeie landstreke in Italië gelaat is. Hierdie landskappe is tekste, redeneer Iovino (2016a:3), hulle dra die beliggaaamde verhare van sosiale en magsverhoudings, van biologiese balanse en wanbalanse, van die mens se kragdadige vormgewing aan landstreke gevul met menslike en niemenslike lewe. Hierdie “vertellende materie” artikuleer die gemeenskaplike verhaal van akteurs van lewende en nielewende aard, wie se bestaan onderling vervleg is en wat insgelyks ook as “vertelde materie” in patrone van mede-afhanklikheid en gedeelde lotsbepaling bestaan (Iovino 2016a:4). Wat sulke verswygde stemme vanuit die materiële bestaansdimensie oor die mens as handelende akteur onthul, kan volgens Iovino (2016a:6) beskou word as vorme van weerstand – as narratiewe om sonder verwyl op ag te slaan, en wat die mens definieer in verhouding tot die allesinsluitende ekologiese omgewings waarvan ons deel is. Die materiële ekokritiek verskaf dus ’n toenemend duidelike en onthutsende perspektief op ons selfbeskouing. Dit bied ’n hoogs relevante, hedendaagse raamwerk vir persoonlike identiteitskwessies, deurdat dit so direk inspeel op die oortuigings en gedragsbeginsels wat die grondslag vorm van wie en wat elke individu dink hy/sy self werklik is.

Op plaaslike vlak maak Reinhardt Fourie (2013) die betekenisvolle opmerking dat kwessies oor identiteit besig is om toenemend die fokus te word ook van ekokritiese studies binne die Suid-Afrikaanse literatuurkonteks. Elzette Steenkamp (2011:23) verwys na die debat oor wat sy “belonging and the self in nature” noem in die postkoloniale Suid-Afrikaanse era, en waarin die kwessies van plek en ontheemding sentraal staan. Sy vestig die aandag op vele probleme wat spruit uit pogings tot ’n hervisualisering of -voorstelling van “self in nature” in Suid-Afrikaanse konteks, deur te herinner aan die verband wat hedendaagse debatte oor grondbesit en die verspreiding van natuurlike hulpbronne met ons geskiedenis van koloniale onderdrukking het (Steenkamp 2011:186). In ’n vroeër studie (Meyer 2018) het ek die feit onderstreep dat pogings tot die posisionering van die self in verhouding tot die natuurlike omgewing, en die hele idee van “environmental belonging”, noodwendig problematies is in Suid-Afrika – weens die gewelddadigheid van ’n verlede van segregasie, gronddispute, gedwonge verskuiwings en onteiening.

In Meyer (2014) word die verband tussen identiteit en die natuur in Suid-Afrikaanse konteks ook vanuit ’n ander hoek ondersoek. In hierdie ekokritiese benadering tot Carol Campbell se *Karretjiemense* neem Meyer as vertrekpunt Nadine Sinno (2013:140) se standpunt dat die omringende natuuromgewing ’n oorheersende rol kan speel in die konstruksie van identiteit by karakters wie se bestaansreg en identiteitsbehoefte bedreig word. Die nomadiese “karretjie-gesin” in Campbell se roman besit geen identiteitsdokumente nie en word in die samelewing sowel as deur die owerheid geïgnoreer; Meyer (2014) toon egter hoe effektief hierdie karakters die natuuromgewing in die prosesse van identiteitskonstruksie benut. Verdere navorsingsprojekte lewer eweneens bewyse omtrent die verband tussen identiteitskwessies en mens-natuur-verhoudingsaspekte, uitgebeeld in verskeie Afrikaanse romans.¹⁰

¹⁰ Meyer (2006) vind dat Engela van Rooyen se bundel jeugverhale, *Met ’n eie siekspens*, en Pieter Pieterse se roman, *Manaka: plek van die horings*, mekaar aanvul as literêre vergestaltung van die verskynsel dat identiteit deur riviere in die karakters se omgewing beïnvloed word. Uit Meyer (2008) se outo-etnografiese verkenning van Willem D. Kotzé se bundels *Kalaharikind* en *Kalaharijoernaal* spruit die bevinding dat die kulturele identiteit van ’n gemeenskap grootliks deur die natuur en natuurekoppelde omstandighede beïnvloed kan word.

3.2 Identiteit en omgewingsbeskouing en -gedrag

Ondanks die feit dat die praktyk van ekokritiese teksanalise en -kritiek toenemend insigte oplewer omtrent die wyses waarop natuuumgewings op selfbeskouing en identiteitsvorming kan inspeel, word daar in internasionale samelewingsverband verbasend min ag geslaan op die skakels tussen identiteit en natuur/omgewingsbeskouing. Die belang van identiteitskwessies klink nog nie oortuigend op waar omgewingshouding en -gedrag die flikkerende gevaarligte is in die ál dringender samesprekings wat deur die potensiele ineenstorting van die lewewegende en -onderhoudende kapasiteit van die planeet ontlok word nie.

Daar word wel algemeen erkenning gegee aan die feit dat ons omgewingsprobleme slegs gedeeltelik as die byproduk van tegnologiese vooruitgang beskou kan word, en ten minste gedeeltelik ook die gevolg van menslike houdings- en gedragsfaktore is (Clayton & Opotow 2003a:3). Daarom word navorsingsaandag geredelik gespandeer aan hoe mense oor die natuurlike omgewing dink. Uit sulke studies, uitgevoer in veral Westerse samelewings, is dit 'n geruime tyd al duidelik dat ekonomiese oorwegings 'n sterker houding- en gedragsbepaler is as die gevoelswaarde van 'n saak, en dat daar aan die natuuumgewing en -hulpbronne gedink word hoofsaaklik in terme van wat dit aan die mens kan voorsien (Zelezny & Schultz 2000; Oskamp 2002). Hierdie studies bevestig dat omgewingsbeskouings dikwels gerig word deur die uitgangspunt dat dit die aarde se "taak" is om die mens van die hulpbronne wat nodig is, te voorsien. Clayton en Opotow (2003a:3) verwys egter ook na navorsing waaruit blyk dat selfs die beklemtoning van die konkrete ekonomiese voordele van positiewe omgewingsgedrag beduidende beperkings het in die pogings om omgewingsgedrag op permanente basis te verander.

Terwyl omgewingsbeskouings en -gedrag klaarblyklik nie maklik in 'n positiewe rigting gestuur kan word nie, en ons met al die bewyse daarvan in die ineenstorting van ekosisteme en die opbouende klimaatskrisis sit, stel Clayton en Opotow (2003a:5) voor dat ons met nuwe aandag na die skakel tussen identiteit en omgewingsgedrag moet kyk. Identiteit, argumenteer hulle, beskryf sosiale rolle, en rolle behels verantwoordelikhede (Clayton & Opotow 2003a:2). Hulle stel dit sterk en saaklik: "Environmental identity makes the link between abstract issues and personal relevance" (Clayton & Opotow 2003a:3). Motivering vir hulle standpunt word gebied met verwysing na hulle uitgebreide navorsing oor verskillende beskouings van geregtigheid met betrekking tot omgewingskwessies (Clayton & Opotow 1994; Clayton 2000; Clayton & Opotow 2003b). Hierdie studies het hulle tot die insig gebring dat oortuigings oor wat billik en regverdig is, in wese vervleg is met wie ons is, hoe ons in verhouding staan of aansluiting vind by ander, en wat dit beteken in terme van regte en verpligtinge.

Allison Freed, wat die verband tussen omgewingsidentiteit, gedrag en besluitneming bestudeer het, beaam die oortuiging van Clayton en Opotow, en ook dié van Jan Stets en Chris Biga (2003:398), wanneer sy beklemtoon dat identiteitsgebaseerde faktore die belangrikste motiveerders van enige gedrag is (Freed 2015:2, 7). Hierdie agtergrond verleen gewig aan Clayton en Opotow (2003a:19) se oortuiging dat omgewingskonflikte nie ten volle verstaan of op konstruktiewe wyse hanteer kan word sonder om die wyses waarop dit die identiteit van die individu of die groep reflekteer, te erken nie.

Die begrip *identiteit* word in die sielkunde bestudeer met aandag aan verskeie aspekte van hoofsaaklik twee betekenis-komponente, sosiale identiteit en persoonlike identiteit (Fearon 1999:15, 20-22; Clayton 2012:4; Freed 2015:5). Aangesien die sosiale aspekte van identiteit so ooglopend en belangrik is, word die impak van die niesosiale oftewel niemenslike in die definiëring van hierdie begrip dikwels oor die hoof gesien. Clayton en Opotow (2003a:5) bring

die negering van die groter, niemenslike konteks waarin alle menslike verhoudings gesitueer is in verband met hardnekkige idees oor ons sogenaamde tweeledige bestaan: manlik/vroulik, rede/emosie, asook kultuur/natuur. Hulle verwys na die argument van kunsmatigheid wat McKibben gebruik in die afwys van die konvensioneel aanvaarde digotomie van natuur versus (mens)vervaardigde: “There is no ‘nature’ in the traditional sense; by changing the weather, we make every spot on earth man-made and artificial” (McKibben 1989:58). Die mite dat die natuurwêreld van die sosiale wêreld geskei is, het egter steeds ’n misleidende impak en bevorder na alle waarskynlikheid die idee dat die beskerming van die natuuromgewing irrelevant is vir die lewe van die deursnee-wêreldbürger.

Daarom dring Clayton en Opotow (2003a:6) daarop aan dat waar die begrippe *natuur* en *natuurlike omgewing* gebruik word, dit gedoen word spesifiek op ’n wyse wat die gemiddelde individu se kontak daarmee impliseer. Hulle beskryf die term *natuurlike omgewing* as ’n omgewing waar die mens se invloed minimaal of nie-ooglopend is, en verwys daarmee na die lewende aspekte van sulke omgewings (byvoorbeeld bome, plant- en dierelewe), asook na die nielewende natuurlike omgewingsverskynsels, soos berge en oseane. Hulle beklemtoon dat die beleving van die natuur of aspekte daarvan nie slegs in afgesonderde natuurstreke moontlik is nie, maar ook in ’n stedelike opset (Clayton & Opotow 2003a:6).

Die ekokritiek erken, op ’n veel vryer wyse as die sielkunde en kultuurstudies, die relevansie van die natuuromgewing vir identiteitskonstruksie (Dreese 2002:1; Boivin 2008:75). Uit plaaslike ekokritiese studies, soos dié van Meyer waarna vroeër verwys is, blyk bevestiging vir die teorie van identiteitsbeïnvloeding deur die natuur en word na verskeie Afrikaanse romans verwys. Dit het egter belangrik geword dat die praktiese belang van die begrip *omgewingsidentiteit* in wyer konteks en ook vir omgewingsgeoriënteerde denke ondersoek behoort te word, in aansluiting by die wêreldwye besorgdheid oor die impak van die mens op die omgewing en oor die “kritieke kantelpunte” wat die aarde besig is om te bereik (Kotzé 2014).

3.3 Omgewingsidentiteit

Daar is verskeie terme wat verwant aan *omgewingsidentiteit* is. Verder word ook soms verwarrende en dubbelsinnige betekeniswaardes aan hierdie term toegeken. Andrew Weigert (1997:159) verwys met die term *omgewingsidentiteit* (“environmental identity”) na wat hy op unieke wyse formuleer as “experienced social understandings of who we are in relation to, and how we interact with, the natural environment as other”. Walton en Jones (2017:659) wys op verwante terme, soos “environmental self” en “ecological self” wat deur Arne Naess (1989) en deur James Cantrill en Susan Senecah (2001) gebruik is, maar meen dat die gebruikers van hierdie terme nie daarin kan slaag om bevredigende definisies daaraan te heg nie.

Walton en Jones (2017:659) verkies die term *ekologiese identiteit* (“ecological identity”). Hulle redeneer dat dit beter dien om die idee van die self in verhouding tot die natuur, of die self as deel van ’n ekosisteem, vas te vang. Voorts meen hulle dat daar gelyktydig ook ’n uitkakeling van die verwarring rondom die term *omgewing* – wat ook die mensvervaardigde en sosiale omgewings mag insluit – gebeur. Clayton en Opotow (2003a) gee egter voorkeur aan die term *omgewingsidentiteit* op grond van hulle mening dat dié term daarin slaag om ’n soort direkte of intuïtief aanvoelbare betekeniswaarde aan die gewone individu oor te dra. Hulle oordeel dat hierdie term ook duidelike betrekking het op die omgewingskwessies van ons tyd.

Met volle erkenning aan die feit dat individue verskeie identiteite mag ervaar, wisselend oor ’n leeftyd en oor verskillende sosiale kontekste heen, stel Clayton (2003:45) die begrip

van *omgewingsidentiteit* voor, verwysend na een spesifieke wyse waarop selfbegrip gevorm kan word. Sy omskryf dit as 'n gevoel van skakeling met 'n aspek van ons niemenslike natuurlike omgewing, gebaseer op persoonlike geskiedenis, emosionele verbintenis of op beleefde ooreenkomste of gelykheid. Hierdie beleving van skakeling of verbintenis het, volgens Clayton (2003:45-6), 'n invloed ten opsigte van ons waarneming van en gedrag teenoor die wêreld; dit manifesteer in die oortuiging dat die natuuromgewing belangrik vir ons is, asook 'n belangrike deel vorm van wie ons is.

Clayton (2003:46) verduidelik dat *omgewingsidentiteit* soortgelyk kan wees aan 'n ander vorm van kollektiewe identiteit, byvoorbeeld 'n nasionale identiteit, in die sin dat dit aan ons 'n gevoel van verbondenheid besorg – 'n besef dat ons deel vorm van 'n groter geheel. Ons omgewingsidentiteit maak ons bewus van 'n gemeenskaplike, interafhanklike sisteem waarin ons ons bevind en waarvan ook natuurlike ekosisteme deel vorm.

Clayton se siening van omgewingsidentiteit sluit aan by Mitchell Thomashow (1995:3) se beskrywing van *ekologiese identiteit* as verwysend na die verskillende maniere waarop mense hulleself in verhouding tot die aarde verklaar, en wat duidelik word in persoonlike keuses en waardes, standpunte en optrede. Thomashow se definisie is nie so omvattend of helder soos dié van Clayton nie, maar sluit ook bepaalde aksies as deel daarvan in, en herinner ons aan Clayton (2003a:46) se beskouing dat omgewingsidentiteit as motiverende krag manifesteer en dat dit persoonlike, sosiale en politieke gedrag kan motiveer.

In plaas daarvan om persoonlike en sosiale identiteit as afsonderlike kategorieë te beskou,¹¹ soos meestal in die sielkunde gebeur, argumenteer Clayton en Opotow (2003:5) dat identiteit, in persoonlike en groepverband, beskryf kan word volgens die mate waarin sosiale kragte 'n invloed op individue of groepe uitoefen. Aangesien natuurbeleving diep wortels in sosiale en kulturele agtergrondfaktore het, koppel Clayton en Opotow die beginsel van omgewingsidentiteit aan 'n kontinuum tussen pole, gebaseer op die mate waarin sosiale invloed 'n rol speel: van minimaal tot sterk.

Tobin Walton en Robert Jones probeer ook in so 'n rigting werk met hulle idee van *ekologiese identiteit*. Dit word beskryf as 'n sosiaal verankerde selfdefinisie op grond van gedeelde eienskappe, rolle en lidmaatskap, en waardeur die individu binne 'n web van sosio-ekologiese verhoudings geposisioneer word (Walton & Jones 2017:659). Wat hulle voorstel, is eger 'n redelik verwarrende vermenging van idees wat, binne die konteks van die tradisionele sielkunde, met persoonlike sowel as sosiale identiteit verband sou kon hou. *Ekologiese identiteit* moet, volgens Walton en Jones (2017:659), ook saam met die begrip *verbondenheid met die natuur* (“connectedness to nature”) in beskouing geneem word. Laasgenoemde word beskryf as 'n kognitiewe, affektiewe en gedragsmatige beleving van die natuur, in mindere mate gewortel in sosiale verhoudings. Sowel *ekologiese identiteit* en *verbondenheid met die natuur* dra, aldus Walton en Jones (2017:659), by tot die verstaan van self-omgewingsverhoudings.

Clayton en Opotow se omgewingsidentiteitsmodel akkommodeer op 'n veel gemakliker wyse die uitgangspunt dat omgewingsidentiteit onvermydelik 'n sosiale komponent bevat.

¹¹ Fearon (1999:10-15, 20-22) tref op 'n duidelike wyse onderskeid tussen hierdie kategorieë. In *sosiale betekenisverband* verwys identiteit na 'n sosiaal-gekonstrueerde kategorie, 'n groepering van mense geëtiketteer deur menslike denke en diskoers. Hierdie identiteit is histories-gebonde en 'n belangrike rolspeler is sogenaamde gedeelde kenmerke in voorkoms, gedrag, ervaring, geloof, waardes en taal (Fearon 1999:10, 13-14). *Persoonlike identiteit* word beskryf met verwysing na die eienskappe, oortuigings of gedragsbeginsels wat die grondslag vorm van wie en wat 'n mens self dink jy werklik is; wat, volgens eie oordeel, jou as individu van ander onderskei (Fearon 1999:20-22).

Hierdie model gee erkenning daaraan dat hoe ons onself in verhouding tot die natuur verstaan, afhanklik is van gedeelde, kultureel gekleurde opvattinge oor wat die natuur is, asook oor watter aspekte van die natuur ons respek verdien, en wat negeer of benut kan word (Clayton & Opotow 2003a:10). Clayton en Opotow herinner ons dat sosiale veranderlikes 'n invloed het op hoeverre ons in staat is en verkies om op die natuurlike omgewing te fokus en te reageer, ook op hoe ons dit wat ons sien, interpreteer (2003a:10). Hulle model vir omgewingsidentiteit berus dus op die beginsel dat, hoewel sosiale invloed nie vermy kan word nie, die mate van beïnvloeding by mense verskil.

Wanneer omgewingsidentiteit minimaal deur sosiale faktore beïnvloed word, sê Clayton en Opotow (2003a:10), word ervaar dat die natuur op direkte wyse beleef en verstaan word, sonder of met baie min sosiale “inmenging”. Die natuur word beleef as geskei van die sosiale lewe. Daar is geen beduidende sosiale druk of konflik ten opsigte van natuurbeleving nie.

Hierteenoor: Wanneer omgewingsidentiteit in 'n groot mate deur sosiale faktore beïnvloed word, bevind individue en groepe hulle in sterk sosiale groeperings of kategorieë waar politieke realiteite, aktivisme en sosiale konflik 'n groot rol speel (Clayton & Opotow 2003a:10).

Tussen hierdie twee pole op die kontinue voorstellingslyn vir omgewingsidentiteitstipes is variasie moontlik. Dit gebeur ook dat omgewingsidentiteit gekompliseer word deur 'n wisselwerking tussen sosiale en omgewingsfaktore. Clayton en Opotow (2003a:11) verduidelik dat omgewingsfaktore en -gebeure van nabye en onmiddellike aard in sekere situasies daartoe kan bydra dat omgewingsidentiteit, wat vroeër sterk deur sosiale invloed gevorm en gekleur is, hervorm word en dat die natuur 'n toenemend groter en meer direkte rol kan speel ten opsigte van selfbegrip en wêreldbeskouing. Net so kan omgewingsidentiteit soms 'n nuwe politieke en sosiale geladenheid kry. Dit kan gebeur wanneer georganiseerde deelname en protes op die voorgrond gedwing word – byvoorbeeld deur omgewingsaktivisme – terwyl daar vroeër min bewustheid van sosiale invloed was, en daar eerder 'n beleving van “in pas” te wees met die natuurwêreld, sonder sosiale inmenging, was.

Die waarde van hierdie model kan nie ontken word nie. Clayton en Opotow bied, myns insiens, 'n praktykgeoriënteerde soort skaal vir die vasstelling van verskille in omgewingsidentiteit. Hulle model vorm 'n konkrete vertrekpunt om die verskeidenheid van benaderings tot die natuurlike omgewing, en verskillende morele opvattinge daaromtrent, te begryp en om hierdie insigte te herlei tot praktiese maniere om omgewingsgedrag en -konflik te voorspel.

3. VOORUITSKOUEND

In Deel 2 van hierdie ondersoek word die aandag op *Toorbos* toegespits. Daar sal vrae gestel word om die waarde van Clayton en Opotow se model vir omgewingsidentiteit vir die praktiese situasie van *Toorbos* se romanwerklikheid te toets. Hoe lyk die omgewingsidentiteit wat die hoofkarakters se denke kleur en hulle besluite rig? Sou dit lig kon werp op die onversoenbaarheid en frustrasies tussen Karoliena en Johannes, twee siele uit dieselfde bosagtergrond wat in verskillende rigtings beur? En, breër gedink: Sou die roman moontlik 'n bewusmaker kon wees van die implikasies van verskille ten opsigte van omgewingsidentiteit in 'n tydsgewrig waar die effektiewe hantering van omgewingskonflik noodsaaklik geword het?

In my voortgaande ondersoek (Deel 2) is die visier dus ingestel op die waardevolle insigte wat die letterkunde ten opsigte van hierdie vrae, en veral ten opsigte van laasgenoemde daarvan, sou kon bied.

BIBLIOGRAFIE

- Azar-Loxton, G. 2005. Dalene Matthee die skrywer. *Kaapse Biblioteke*, Maart/April, pp. 19-21.
- Bartha, K. 2017. Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime by Bruno Latour, translated by Catherine Porter. *Environment*. <https://www.australianbookreview.com.au/abr-online/archive/2017/214-december-2017-no-397/4440-kathrin-bartha-reviews-facing-gaia-eight-lectures-on-the-new-climatic-regime-by-bruno-latour-translated-by-catherine-porter> [8 July 2020].
- Boivin, N. 2008. *Material Cultures, Material Minds: The Impact of Things on Human Thought, Society and Evolution*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Burger, W. 2001. The past is another country: Narrative, identity and the achievement of moral consciousness in Afrikaans historiographical fiction. *Stilet*, 13(2):79-91.
- Cantrill, J.G. & Senecah, S.L. 2001. Using the “sense of self-in-place” construct in the context of environmental policy-making and landscape planning. *Environmental Science and Policy*, 4:185-203.
- Castree, N. 2014. The Anthropocene and the Environmental Humanities: Extending the conversation. *Environmental Humanities*, 5:233-260.
- Clayton, S.D. 2000. Models of justice in the environmental debate. *Journal of Social Issues*, 56(3):459-74.
- Clayton, S.D. 2003. Environmental identity: A conceptual and an operational definition. In Clayton, S.D. & Opatow, S.V. (eds). *Identity and the Natural Environment. The Psychological Significance of Nature*. Cambridge: The MIT Press, pp. 45-65.
- Clayton, S.D. & Opatow, S.V. 1994. Green justice: Conceptions of fairness and the natural world. *Journal of Social Issues*, 50(3):1-11.
- Clayton, S.D. & Opatow, S.V. 2003a. Introduction: Identity and the Natural Environment. In Clayton, S.D. & Opatow, S.V. (eds). *Identity and the Natural Environment. The Psychological Significance of Nature*. Cambridge: The MIT Press, pp. 1-24.
- Clayton, S.D. & Opatow, S.V. 2003b. Justice and identity: Changing perspectives on what is fair. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4):298-310. DOI: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1207/S15327957PSPR0704_02 [3 Mei 2019].
- Clayton, S.D. 2012. Identity and Environment. In Clayton, S.V. (ed). *The Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199733026.001.0001/oxfordhb-9780199733026-e-10>
- Dreese, D.N. 2002. *Ecocriticism: Creating Self and Place in American Indian Literatures*. New York: Peter Lang.
- Fearon, J.D. 1999. What is identity (as we now use the word)? <https://www.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf> [14 Februarie 2018].
- Fourie, R. 2013. Is ekokritiek die moeite werd? *LitNet Webseminare*. <http://www.litnet.co.za/Article/is-ekokritiek-die-moeite-werd> [10 Februarie 2018].
- Freed, A. 2015. *Exploring the link between environmental identity, behaviors and decision making*. East Lansing: Michigan State University.
- Ghosh, A. 2016. *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*. University of Chicago Press.
- Glotfelty, C. 1996. Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (eds). *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. Athens: University of Georgia Press, pp. xv-xxxvii.
- Gregg, M. & Seigworth, G.J. 2010. *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press.
- Iovino, S. 2016a. *Ecocriticism and Italy: Ecology, Resistance and Liberation*. London: Bloomsbury Academic.
- Iovino, S. 2016b. Posthumanism in Literature and Ecocriticism. *Relations* 4(1):11-20. <https://www.ledonline.it/index.php/Relations/article/view/989/795> [13 Maart 2020].
- Iovino, S. & Oppermann, S. 2014. Introduction: Stories Come to Matter”. In *Material Ecocriticism*. Iovino, S & Oppermann, S. (eds). Bloomington: Indiana University Press, pp. 11-17.
- John, P. 2002. Vanaf die enigmatiese na die ongerieflike: die “gevaarlike kennis” van Eben Venter se *Twaalf* (2000). *Stilet* 14(1):118-134.

- Jooste, G.A. & Senekal, B.A. 2016 (1999). Dalene Matthee. In: Van Coller, H. P. (red). *Perspektief en Profiel, Deel 2*. Pretoria: Van Schaik, pp. 770-786.
- Kotzé, L. 2014. Oorgrens-biodiversiteitsregulering in die Antroposeen. *LitNet Akademies*, 11(2):126-148. <http://www.litnet.co.za/oorgrens-biodiversiteitsregulering-in-die-antroposeen> [17 September 2019].
- Latour, B. 2017. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime* (translated by C. Porter). Polity Press.
- Latour, B. 2018. Bruno Latour tracks down Gaia (translated by S. Muecke). *Los Angeles review of books*. <https://lareviewofbooks.org/article/bruno-latour-tracks-down-gaia/> [8 July].
- Lewis, S.L. & Maslin, M.A. 2015. Defining the Anthropocene. *Perspectives*, 519:171-180.
- Leys, R. 2011. The turn to affect: a critique. *Critical Inquiry*, 37(3):434-472.
- Living Media India Limited. 2018. Amitav Ghosh becomes first English writer to win Jnanpith Award: About the author and his work. *India Today*, 17 December. <https://www.indiatoday.in/education-today/gk-current-affairs/story/amitav-ghosh-becomes-first-english-writer-to-win-jnanpith-award-about-the-author-and-his-work-1411018-2018-12-17> [9 Julie 2020].
- Martinez-Alier, J. 2014. The environmentalism of the poor, *Geoforum* 54:239-241. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718513000912> [6 September 2019].
- McKibben, W. 1989. *The End of Nature*. New York: Random House.
- Meyer, S. 2006. Riviere as identiteitskonstrueerders. *Literator*, 27(3):51-78.
- Meyer, S. 2008. Die Kalaharimense in Willem D. Kotzé se *Kalahari-kind* en *Kalaharijoernaal*: 'n Outo-etnografiese verkenning met aandag aan identiteitsbeïnvloeding deur die natuur. *Stilet*, 20 (1):192-214.
- Meyer, S. 2014. "Ons is mense. My kinders hét gesigte." Die natuurlike omgewing en die konseptualisering van die self in *Karretjiemense* (Carol Campbell). *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 54(3):675-692.
- Meyer, S. 2018. Groen postkolonialisme in *Etosha* (Piet van Rooyen). *Literator*, 39(1). <https://literator.org.za/index.php/literator/article/view/1425/2499> [6 September 2019].
- Naess, A. 1989. *Ecology, community, and lifestyle*. New York: Cambridge University Press.
- Nixon, R. 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Harvard University Press.
- Oskamp, S. 2002. Environmentally responsible behavior: Teaching and promoting it effectively. *Analysis of Social Issues and Policy*, 2(1):173-182.
- Pickering, A. 1995. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pople, L. 2017. Matthee se *Toorbos* ook na die silwerdoek. *Beeld*, 14 September. <https://www.pressreader.com/south-africa/beeld/20170914/282162176380440> * [1 November 2019].
- Princeton Environmental Institute. 2020. Rob Nixon. *Princeton University Website*. <https://environment.princeton.edu/people/robert-nixon/> [14 July 2020].
- Rhodes, P. 2016. Paul Ricoeur and Narrative Identity. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/post-clinical/201604/paul-ricoeur-and-narrative-identity> [10 Maart 2020].
- Roos, H. 2015 (1998). 'n Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu tot 2010. In: Van Coller, H.P. (red). *Perspektief en profiel, deel 1*. Pretoria: Van Schaik, pp. 92-273.
- Scholtz, A. 2018. Another Dalene Matthee novel set to hit the big screen. *The Gremlin*. <https://www.thegremlin.co.za/2018/04/17/another-dalene-matthee-novel-set-to-hit-the-big-screen/> [9 September 2019].
- Sinno, N.A. 2013. The Greening of Modern Arabic Literature: An Ecological Interpretation of Two Contemporary Arabic Novels. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 29(1):125-143.
- Stanley, B. & Phillips, W.D. 2017, South African ecocriticism: Landscapes, animals, and environmental justice. *Oxford Handbooks Online*. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935338.001.0001/oxfordhb-9780199935338-e-154?print=pdf> [6 April 2019].
- Steenkamp, E.L. 2011. *Identity, Belonging and Ecological Crisis in South African Speculative Fiction*. Grahamstown: Rhodes University.
- Steenkamp, E. 2013. Ekokritiek: In gesprek met Susan Smith. *LitNet Akademies*. <http://www.litnet.co.za/ekokritiek-in-gesprek-met-susan-smith/> [4 Oktober 2019].

- Stets, J.E. & Biga, C.F. 2003. Bringing identity theory into environmental sociology. *Sociological Theory*, 21(4):398-423.
- Tesch, N. 2020. Bruno Latour: French sociologist and anthropologist. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Bruno-Latour> [14 July 2020].
- Thomashow, M. 1995. *Ecological Identity: Becoming a Reflective Environmentalist*. Cambridge: The MIT Press.
- Van der Merwe, J. 2018. Affekteorie. Literêre terme en teorieë. <http://www.litterm.co.za/index.php/lemmas/8-a/1573-affekteorie> [6 Maart].
- Walton, T.N & Jones, R.E. 2017. Ecological identity: The Development and Assessment of a Measurement Scale. *Environment and Behavior*, 50(6):657-681.
- Weigert, A.J. 1997. *Self, interaction, and natural environment*. Albany: State University of New York Press.
- Wheeler, W. 2006. *The Whole Creature: Complexity, Biosemiotics and the Evolution of Culture*. London: Lawrence and Wishart.
- Zelezny, L. & Schultz, P.W. Promoting environmentalism. *Journal of Social Issues*, 56(3):365-371.